

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

ΤΕΛΕΥΤΑΙΑΙ ΘΕΩΡΙΑΙ—ΣΤΩΙΚΟΙ

Ἡ ἀρχὴ τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνικότητος ἦτο ἀσθενεστάτη ἔτι ἐν τῇ συνειδήσει τῆς ἐλληνικῆς ἀρχαιότητος· ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶχε κατανοηθῆ τελείως ὡς ἠθικὸν ὄν, ἔχον νὰ ἐπιτελέσῃ ὑψηλοτέραν τινὰ ἀποστολὴν ἐν τῇ ἱστορίᾳ· ἡ ἐνότης τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἦτο ἀγνωστος· φύσει ἐλεύθεροι καὶ φύσει δοῦλοι, Ἕλληνες καὶ βάρβαροι, προωρισμένοι οἱ μὲν νὰ δεσπόζωσιν ἐπὶ τῶν δέ· τοιοῦτον ἦτο τὸ δόγμα τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας. Μεθ' ὅλον τὸ φιλελεύθερον αὐτῆς πνεῦμα, ἡ Ἑλλάς ἦτο ἐξ ὀλοκλήρου ἀποκλειστικὴ, καθ' ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς πολιτικὰς αὐτῆς καὶ τὰς διεθνεῖς σχέσεις, ἀπομεμονωμένη συνήθως ἐντὸς τῶν τειχῶν τοῦ ἄστεως. Οὕτως ἡ πολιτεία, ἐν τῇ μεγαλοπρεπεῖ αὐτῆς προσωπικότητι καὶ αὐθεντεία, ἐπεβάλλετο ἐπὶ τοῦ ἀτόμου, κατὰ τοσοῦτον μόνον διεκδικοῦντος δίκαια, καθ' ὅσον ἦτο μέλος αὐτῆς νόμιμον καὶ στοιχεῖον. Καὶ ἐνόσω μὲν αὕτη ἠκμαζε κραταιά, σκέπουσα διὰ τῆς ἰσχύος αὐτῆς τὸ ἄτομον, τοῦτο ἔχον πεποιθήσιν ἐπὶ τὴν πολιτείαν, ἥς ἦτο μέλος ἀναπόσπαστον, ἠσθάνετο καὶ ἐν ἑαυτῷ τὴν πεποιθήσιν ἐκείνην καὶ τὴν αὐτοσυνειδησίαν, ὧν ἄνευ ἐπέρχεται ἡ ἠθικὴ ἀποκαρτέρησις, σύμπτωμα τῆς πτώσεως τῶν κοινοῦν καὶ τῶν ἀτόμων· ἀλλ' ἡ ἐλληνικὴ πολιτεία, ἐνεκα τοῦ πλημμελοῦς αὐτῆς ὀργανισμοῦ, δὲν ἠδυνήθη ν' ἀντιστῆ τὸ μὲν κατὰ τῶν ἔξωθεν ἐπελθόντων ἱστορικῶν ρευμάτων, τὸ δὲ κατὰ τῆς ἐσωτερικῆς ἀποσυνθέσεως, ἣτις πρῶτῶς προσέβαλε τὸν ἠθικὸν καὶ κοινωνικὸν αὐτῆς ὀργανισμόν· μετὰ βραχυτάτην δὲ ἐθνικὴν καὶ πολιτικὴν ἀκμὴν, ἔπιπτεν, ἐλεύθερον καταλείπουσα τὸ στάδιον εἰς τοὺς νέους παράγοντας τῆς ἱστορίας.

Οὕτω τὸ ἄτομον καταπίπτει μετὰ τοῦ ἐπιγείου θεοῦ τῆς πολιτείας, ἀποσυρθὲν εἰς ἑαυτὸ, εἰς τὸν ὑποκειμενικὸν κόσμον, ἐν τῇ σφαίρᾳ τοῦ ὁποίου μόνον ἠδύνατο νὰ ζήσῃ καὶ νὰ κινηθῆ ἐλευθέρως. Τὸ ἔθνος, ὑπ' οὐδεμιᾶς πλέον διακινεούμενον ἀνωτέρᾳ ἰδέᾳ, διεσπασμένον, μεμονωμένον καὶ ἀλληλομαχοῦν, ἀπωλέσθη τυρβάζον περὶ μικρὰ καὶ προσωπικὰ συμφέροντα· συνάμα τὰ ἀνώτερα πνεύματα, ἐν τῇ παρακμῇ ἐκείνῃ τῆς κοινωνίας, ἀπώλεσαν πᾶσαν ἰδανικωτέραν ἐλπίδα καὶ πίστιν· οἱ ἔξοχοι τῆς ἐποχῆς ἄνδρες ἐπιφαίνονται ἐπὶ τῆς ἐθνικῆς σκηνῆς ὡς τραγικοὶ ἥρωες, μάτην ζητοῦντες νὰ ἐμφυσήσωσι νέαν ζωὴν εἰς τὸν ἐπιθάνατον ὀργανισμόν.

σμὸν τῆς κοινωνίας· κλίνουσιν ἅπαντες ἀλλεπκλήλως πρὸ τῆς εὐμαρμένης, τῆς θεότητος ταύτης τῆς ἀρχαίας τραγωδίας, ἐν τῇ λύσει τοῦ ποικίλου ἐκείνου καὶ περιπετειώδους ἐλληνικοῦ δράματος. Οὕτω κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τῆς πτώσεως τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ, ἡ ἐλληνικὴ ἱστορία, ἣτις ἐν ταῖς παλαιοτέραις αὐτῆς σελίσιν ἀνέγραψε τὰ εὐγενέστατα τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας κεφάλαια, ἤδη ἐν τοῖς χρόνοις τῆς παρακμῆς, ἐκτὸς ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, δὲν ἔχει νὰ ἐπιδείξη, ἢ προδότης μόνον, ἐκουσίους ἢ ἀκουσίους, ἐπιλαθομένους παντὸς καθήκοντος πρὸς ἑαυτοὺς, πρὸς τὴν πατρίδα, πρὸς τὴν κοινωνίαν.

Τὰ νοσηρὰ ταῦτα τῆς ἐποχῆς συμπτώματα ἐξεδηλώθησαν ποικίλως καὶ ὑπὸ τὰς μάλλον ἀντιθέτους φάσεις ἐν τῷ βίῳ τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος. Ὁ Κυνισμὸς, ἡ Σκέψις, ἡ Ἄρνησις, ὁ Ἐπικουρισμὸς, ὁ Στωϊκισμὸς, ἄπασαι αὗται αἰθιχὰ καὶ κοινωνικαὶ αἰρέσεις τῶν τελευταίων χρόνων τοῦ ἔθνους, εἶνε ἠλιθερά, ἀλλ' ἀναντίρρητα συμπτώματα ἀποικομένου βίου, μηδεμίαν ἔχοντος αὐτοσυνειδησίαν, ἐν τῇ ἀδιαφορίᾳ, ἐν τῇ ἡδονῇ, ἐν τῇ ἀρνήσει ζητοῦντος τῆς νόσου τὸ ἀντιφάρμακον· ὁ δὲ ἐνθουσιασμὸς καὶ ἡ πίστις, αἱ ὑπέρταται αὗται ἠθικὰ τῶν λαῶν δυνάμεις, ἐκλείπουσι παντελῶς καὶ ἀπὸ τοῦ ἔθνους, καὶ ἀπὸ τῶν παθῶν αὐτοῦ καὶ τῶν αἰσθημάτων.

Τοιαύτη τῆς ἐποχῆς ἡ εἰκὼν· ὁ πλήρης ἀπελπισμὸς, ἡ ἄρνησις πάντων τῶν κοινωνικῶν καθεστώτων. Καθ' ἣν στιγμὴν Ἠγησίας, ὁ ἐπικληθεὶς πεισιθάνατος,¹ ἐδίδασκε τὴν ματαιότητα τῆς ζωῆς καὶ τὴν εὐδαιμονίαν τοῦ θανάτου, ὁ δὲ λόγος αὐτοῦ, ἀνάθεμα κατὰ τοῦ κόσμου, ἔρριπτε τὴν ἀναστάτῳσιν ἐν τοῖς κόλποις τοῖς ἐλληνικῆς κοινωνίας, ὁπότε οἱ περὶ τὸν Ἀννίκεριν² καὶ Θεόδωρον τὸν Κυρηναῖον,³ κατὰ τὰς αὐτὰς ἀρχάς, ἀλλὰ τολμηρότεροι ἔτι, ἀπηνουῶντο πᾶσαν περὶ θεοῦ, ἠθικῆς, δόξης καὶ πατρίδος ἀρχὴν, τολμηροὶ νεωτερισταὶ, κορυβαντιῶντες ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας, ἕτεροι σχολαί, εὐρυτέρας τυχοῦσαι ὀργανώσεως καὶ ἀπο-

¹ «Οἱ δὲ Ἠγησιακοὶ λεγόμενοι σκοποὺς μὲν εἶλον ἡδονὴν καὶ πόνον· μήτε δὲ χάριν τι εἶναι, μήτε φιλίαν, μήτε εὐεργεσίαν, τὴν δ' εὐδαιμονίαν ὅλως ἀδύνατον· τὸ μὲν γὰρ σῶμα πολλῶν ἀναπεπλησθαι παθημάτων, τὴν δὲ ψυχὴν συμπαθεῖν τῷ σώματι καὶ ταράττεσθαι... δουλείαν ἐπίσης ἐλευθερίᾳ ἀδιάφορον πρὸς ἡδονῆς μέτρον, καὶ εὐγένειαν δυσγενεῖα, καὶ δόξαν ἀδοξίαν». Δ. Λαέρτ II § 94, 93.

² «Οἱ δ' Ἀννικέριοι, τὰ μὲν ἄλλα, κατὰ ταῦτά τούτοις· ἀπέλιπον δὲ καὶ φιλίαν ἐν βίῳ, καὶ χάριν, καὶ πρὸς γονέας τιμὴν, καὶ ὑπὲρ πατρίδος τι πράξειν». Δ. Λαέρτ. II § 16.

³ «Ἦν δὲ ὁ Θεόδωρος παντάπασιν ἀναιρῶν τὰς περὶ θεῶν δόξας... ἔλεγε δὲ καὶ εὐλογον εἶναι, τὸν σπουδαῖον μὴ ἐξαγαγεῖν ὑπὲρ τῆς πατρίδος ἑαυτόν· οὐ γὰρ ἀποβαλεῖν τὴν φρόνησιν ἕνεκα τῆς τῶν ἀφρόνων ὠφελείας· εἶναι τε πατρίδα τὸν κόσμον· κλέψειν τε καὶ μοιχεύσειν καὶ ἱεροσυλήσειν ἐν χειρῶ· μηδὲν γὰρ εἶναι τούτων αἰσχρὸν φύσει, τῆς ἐπ' αὐτῆς δόξης αἰρομένης, ἢ σύγκειται ἕνεκα τῆς τῶν ἀφρόνων συνοχῆς». Δ. Λαέρτ II 98, 99.

δοχῆς, ἐμάραρινον τὸ ἦθος καὶ τὸ πνεῦμα τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας. Οὕτως οἱ Ἐπικούρειοι ἐδίδασκον, ὅτι τὸ πᾶν ἐστὶ σῶμα καὶ αἴσθησις, ἀρνούμενοι πᾶσαν ἀνωτέραν ἠθικὴν τοῦ δικαίου ιδέαν. «Ἡ ἡδονὴ τῆς γαστρὸς, ἔλεγεν ὁ Ἐπίκουρος, εἶνε ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ βᾶσις παντὸς ἀγαθοῦ»· δὲν παρεδέχετο φυσικὴν κοινωνίαν πρὸς ἄλληλα τῶν λογικῶν ὄντων, συνεπῶς ἤρνεϊτο πᾶσαν κοινωνικὴν ἀλληλεγγύην ἐν τῷ βίῳ τοῦ ἀνθρώπου· ὅπως οἱ Σπαρτιαῖται, ὁ Ἐπίκουρος δὲν ἀπεφαίνετο τὸ κλέψαι κακὸν, ἀλλὰ τὸ ἐμπεσεῖν. Τὸ λάθε βιώσας ἦτο τὸ προσφιλέστατον τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ ἀξίωμα, ἀποτρέπον τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τοῦ ἐν τῇ κοινωνίᾳ βίου, περὶ ἑαυτοῦ δὲ μόνον μεριμνῶντα. Ἀνάλογος ἦτο ἐπίσης καὶ ἡ αἵρεσις τῶν Σκεπτικῶν, ἧς ὁ ἀρχηγὸς Τίμων «οὐδὲν ἔφασκεν οὔτε κελόν, οὔτε δίκαιον, καὶ ὁμοίως ἐπὶ πάντων μὴδὲν εἶναι τῇ ἀληθείᾳ, νόμῳ δὲ καὶ ἔθει πάντα τοὺς ἀνθρώπους πράττειν, οὐ γὰρ μάλλον τὸδε ἢ τὸδε εἶναι ἕκαστον». ¹ Τοιαύτη ἠθικὴ ἀπογοήτευσίς εἶχε καταλάβει τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα, κατὰ τοὺς τελευταίους τῆς ἱστορικῆς αὐτοῦ ὑπάρξεως χρόνους· μὴ δυνάμενον νὰ θερμανθῇ ὑπὸ τοῦ ιδεώδους ἐκείνου πυρὸς, τὸ ὁποῖον ἐφλόγιζεν ἄλλοτε τὰ στήθη του, ἐν τῇ ἐποχῇ τῆς ἐθνικῆς καὶ πολιτικῆς αὐτοῦ ἀκμῆς, ἐρρίφθη εἰς τὴν ἀμφιβολίαν, εἰς τὴν σκέψιν, εἰς τὴν ἡδονὴν· ἠμφίβαλλε περὶ πάντων, διὰ νὰ ἀρνηθῇ ἐπὶ τέλους τὰ πάντα.

Ὁ Στωϊκισμὸς, ἡ σπουδαιοτάτη τῶν χρόνων τούτων κοινωνικὴ καὶ φιλοσοφικὴ αἵρεσις, μεγίστην σχοῦσα ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν τυχῶν τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ρώμης, εἶνε εὐσχημοτέρα καὶ τελειότερα ἔκδοσις τῆς κυνικῆς αἵρέσεως. Ὁ ταύτης θεμελιωτὴς Ζήνων ὁ Κιτιεὺς, ἤκουσε Κράτητος τοῦ κυνικοῦ, ἄλλως μὲν εὔτονος πρὸς φιλοσοφίαν, αἰδήμων δὲ ὡς πρὸς τὴν κυνικὴν ἀναισχυντίαν· ² ἀλλ' ἀποταξάμενος τῷ διδασκάλῳ, μετέβαλε τὰ ράκη τοῦ κυνικοῦ βίου, περιβληθεὶς τὴν αὐστηρὰν καὶ μεγαλοπρεπῆ τοῦ στωϊκοῦ τήβεννον· οὕτως ἀντὶ τῆς ἀναιδεΐας, ἧτις ἦτο τὸ χαρακτηριστικὸν τῶν κυνικῶν γνώρισμα, ἀντικατέστησε τὴν ἀταραξίαν, τὸν ὑποκειμενικὸν ἐκεῖνον ἐγωϊσμὸν, ὅστις ψευδὴς πολλάκις καὶ προσποίητος, ἀλλ' ἀείποτε φιλαυτίας ἀπόζων, ἦτο ἀδύνατον νὰ ἔλθῃ εἰς συγχρωτισμὸν καὶ τελείαν συνάφειαν μετὰ τῆς λοιπῆς κοινωνίας, νὰ αἰσθανθῇ μετ' αὐτῆς καὶ νὰ ἐργασθῇ ἐν τῇ πάλῃ καὶ τῷ κλύδωνι τοῦ βίου. Ἐντεῦθεν ἡ στωϊκὴ φιλοσοφία δύναται μὲν νὰ ἐπιδείξῃ πολλάκις ἐξόχους ἀρετὰς ἀντιπροσώπων τινῶν αὐτῆς, μέχρις ἡρωϊσμοῦ θυσιαζομένων χάριν ἠθικῆς ιδέας, ἀλλὰ σπανίως ἐνεργητικὴν τινα ἀρετὴν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην· ἡ ἀρετὴ, ὅπως ἦ ἀληθῶς τοιαύτη, δὲν πρέπει νὰ διατελῇ δειλὴ, ἀρνητικὴ, ἀδιαφοροῦσα, ἢ ἀνεχομένη. Δὲν εἶνε θαυμαστοὶ οἱ παθητικοὶ μάρτυρες μιᾶς ιδέας, οἱ ἐν τῷ κρυπτῷ στενάζοντες, ἕνεκα τῆς καταπατήσεως αὐτῆς· κοινωνία, ἐν ἣ ἀρχαὶ τοιαύτης θυσίας καθίστανται ἠθικὰ

¹ Δε Λαέρτ. IX § 64. ² Δ. Λαέρτ. VII § 3.

δόγματα, δέν δύναται ἐν τῇ δράσει αὐτῆς νά διαπράξῃ τι μέγα καί γενναῖον· ἡ παθητικὴ ἀνοχὴ τοῦ κακουργήματος καθίσταται ἐπὶ τέλους συνήθεια, ἀδιαφορία, συνενοχὴ· τοιαύτη δὲ κατέστη ἡ στωϊκὴ ἀδιαφορία καὶ ἀπάθεια· ὁ Στωϊκὸς ἔζη δι' ἐαυτὸν μᾶλλον ἢ διὰ τὴν κοινωνίαν, ἀποφεύγων συνήθως ν' ἀναμιχθῇ εἰς τὰ τῆς πολιτείας, φοβούμενος μὴ ἀπολέσῃ τὴν πνευματικὴν αὐτοῦ γαλήνην καὶ τὴν ψυχικὴν ἀταρξίαν, δι' ὧν ἐφρόνει ὅτι καθίσταται ἐφάμιλλος τῶν θεῶν. Εἶνε ἀληθές, ὅτι ἐν στιγμῶν ὑπερτάτης ἀνάγκης, ἐκπληρῶν τὸ καθήκον, κατὰ τὴν ὑψίστην τῆς λέξεως ἔνοιαν καὶ ἐκδήλωσιν, ἐσπάραττε τὰ στήθη του, ἀλλ' ἤθελεν εἶναι ἀναντιρρήτως ὑψηλότερος καὶ ἐξοχώτερος ὁ χαρακτήρ του, ἐὰν ἀντὶ τῆς ἀδιαφορίας καὶ ἀνοχῆς, ἀντὶ τῆς παθητικῆς πλήν ἀσκόπου ἴσως, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν κοινωνικὴν εὐημερίαν καὶ ἐξέγερσιν, ἐθελουσίας, ἐφ' ἣ ἐσεμνύνετο ὁ μαθητὴς τοῦ Χρυσίππου καὶ τοῦ Σφαίρου, εὐτολμος παρῶθει διὰ τοῦ ἰδίου παραδείγματος τοὺς περὶ αὐτὸν πρὸς ἀνδρωδεστέρας καὶ γενναϊότερας πράξεις. Τί ἐκέρδησεν ἡ πίπτουσα Ἑλλάς ἀπὸ τῆς ἀρετῆς τοῦ Ζήνωνος καὶ τοῦ Κλεάνθους; τί ὠφελήθη ἡ Ρώμη, ἡ τοσοῦτον ἀρρενωπὴ ἄλλοτε, ἀπὸ τῆς ἀδρανυῦς ἠθικότητος ἐνὸς Θρασέα, ἢ ἀπὸ τῆς ἀσκητικῆς ἀρετῆς τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου, προτύπου ἀληθῶς ἰδιωτικῶν, ἀλλ' ἀμφιβόλων πολιτικῶν ἢ κυβερνητικῶν ἀρετῶν; Ὁ ἀληθὴς σοφὸς ὀφείλει νά διδάσκῃ τὴν ἀρετὴν οὐχὶ ὡς ὄρισμὸν ἢ ὡς ἰδέαν, ἀλλὰ πρὸ παντὸς νά ἐπιδιώκῃ τὴν πραγμάτωσιν αὐτῆς ὡς μέσου τῆς κοινωνικῆς εὐδαιμονίας· τότε μόνον ζῆ ἀληθῶς ἢ ἀρετῇ, ἔχουσα ὑπόστασιν, ἀλλὰ καὶ λόγον ἐν τῇ κοινωνίᾳ. Πράττε τὰ πολιτικά, ἐδίδασκεν ὁ Ζήνων, ἀλλὰ μόνον ἐπὶ τῷ ὄρω νά μὴ ταραξῆς τῆς ἔνδον ἀρετῆς σου τὸν δαίμονα· δέν ἀναμίγνυμαι εἰς τὰ πολιτικά, ἔλεγεν ὁ Χρυσίππος, διότι οὔτε εἰς τὸν θεὸν θέλω ν' ἀπαρέσω, ἀλλ' οὔτε εἰς ἐμαυτὸν μᾶλλον ἢ εἰς τὸν θεόν. Ἦτο ἡ ἐκδήλωσις τῆς κοινωνικῆς καταπτώσεως τῆς Ἑλλάδος, ἡ ἀπώλεια τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας, μηδενὸς ἐνθουσιῶντος πλέον νά πρωταγωνιστήτῃ ἐν τῇ πολιτείᾳ, ἀντικατασταθείσης δὲ τῆς πολιτικῆς ζωῆς καὶ ἐνεργείας διὰ τῆς ἀπαθείας καὶ τῆς ἐγκαρτερήσεως, ὡς τῶν πρωτευόντων ἠθικῶν δογμάτων ἐν τῇ δράσει τοῦ ἀτόμου καὶ τῆς κοινωνίας. Οὕτως ὁ βίος τῆς Στοᾶς, εἰ καὶ πολλάκις εὐγενὴς καὶ ἔξοχος, ἀλλ' ἀνωφελὴς διὰ τὴν ἀνθρωπότητα. Φιλοσοφία διδάσκουσα τοιαῦτα: «τοῦ ἀνθρωπίνου βίου ὁ μὲν χρόνος, στιγμὴ· ἡ δὲ οὐσία, ρέουσα· ἡ δὲ αἴσθησις, ἀμυδρά· ἡ δὲ ὄλου τοῦ σώματος σύγκρισις, εὐσηπτος· ἡ δὲ ψυχὴ, ρόμβος· ἡ δὲ τύχη, δυστέκμαρτον· ἡ δὲ φήμη, ἄκριτον. Συνελόντι δὲ εἰπεῖν, πάντα, τὰ μὲν τοῦ σώματος, ποταμὸς, τὰ δὲ τῆς ψυχῆς, ὄνειρος καὶ τύφος· ὁ δὲ βίος, πόλεμος καὶ ξένου ἐπιδημία· ἡ ὑστεροφημία δὲ, λήθη. Τί οὖν τὸ παραπέμψαι δυνάμενον; ἐν καὶ μόνον, φιλοσοφία. Τοῦτο δὲ ἐν τῷ τηρεῖν τὸν ἔνδον δαίμονα ἀνύβριστον, καὶ ἀσινῆ, ἡδονῶν καὶ πόνων κρείσσονα, μηδὲν εἰκὴ

ποιοῦντα, μηδὲ διεψευσμένως καὶ μεθ' ὑποκρίσεως, ἀνευδεῖ τοῦ ἄλλον ποιῆσαι τι, ἢ μὴ ποιῆσαι· ἔτι δὲ τὰ συμβαίνοντα καὶ ἀπονεμόμενα δεχόμενον, ὡς ἐκεῖθεν ποθεν ἐρχόμενα, ἔθεν αὐτὸς ἦλθεν· ἐπὶ πᾶσι δὲ τὸν θάνατον ἔλεω τῇ γνώμῃ περιμένοντα, ὡς οὐδὲν ἄλλο, ἢ λύσιν τῶν στοιχείων, ἐξ ὧν ἕκαστον ζῶον συγκρίνεται». ¹ Φιλοσοφία τοιαῦτα ὁμολογοῦσα δόγματα δι' ἐνὸς τῶν πρωτίστων αὐτῆς ἀντιπροσώπων, ὃν ἡ φορὰ τῶν πραγμάτων ἀνεβίβασεν ἐπὶ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ θρόνου, οὐδὲν γενναῖον ἠδύνατο νὰ διαπράξῃ ἐν κοινωσίᾳ, ἧς ὁ ὕψιστος σκοπὸς εἶνε νὰ ζήσῃ, πραγματοποιῶσα τὴν ἀρετὴν ὡς σκοπὸν καὶ τέλος. Καὶ ἦτο ἀληθῶς ὁ ἀπελπισμὸς τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ὃ ἐμπνέων τοιαῦτα δόγματα ἐν ταῖς ὁμολογίαις τῆς Στοᾶς, ὡς καὶ ἐν τοῖς πεισιθανάτοις συγγράμμασι τοῦ Ἡγησίου.

Ἡ φιλοσοφία τῶν Στωϊκῶν ἦτο φυσικὸς πανθεισμός· «ὅλον δὲ τὸν κόσμον σὺν τοῖς ἑαυτοῦ μέρεσι προσαγορεύουσι θεόν . . . διὸ δὴ καὶ ὁ Ζεὺς λέγεται ὁ κόσμος». Ὅπως κύρια τοῦ ἀνθρώπου συστατικὰ εἶνε ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα, οὕτω καὶ ἐν τῷ σύμπαντι, τῷ μεγάλῳ τούτῳ σώματι τῆς φύσεως, ὕλη καὶ θεότης εἶνε στενώτατα ἀλλήλοις συνδεδεμένα στοιχεῖα, ἀδύνατον δὲ νὰ κατακνηθῶσιν ἀνεξαρτήτως ἀλλήλων. Ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ ἀποτελεῖ ἀναπόσπαστον μέρος τῆς ψυχῆς τοῦ παντός, ἐπίσης ἐνσώματος οὔσα καὶ ὕλική, ὅπως ἐκείνη, ἰσταμένη δ' ὑπὸ τὴν ἐνέργειαν καθολικοῦ τινος νόμου, καθ' εἰμαρμένην, καὶ ἐπανερχομένη, μετὰ τὴν διάλυσιν τοῦ σώματος, εἰς τὴν ἀρχέτυπον ὕλην, ἐξ ἧς πρήχθη. «Ὁμολογουμένως τὸ τῇ φύσει ζῆν, τοῦτ' ἐστὶ τὸ κατ' ἀρετὴν ζῆν», εἶπεν ὁ Ζήνων, ὁ πρωτοστάτης τῆς αἰρέσεως, καὶ τοῦτο ἦτο κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον τὸ ἄρχον παρὰ τῆς Στοᾶς δόγμα. Ὅπως ἡ εὐτυχὴς ὁ ἀνθρώπος, πρέπει, εἰ δυνατόν, νὰ ζῆ καθ' ἑαυτὸν, μηδεμίαν, ἢ ὅσον ἐνεστὶν ἐλαχίστην ἀνάγκην λαμβάνων τῶν ὁμοίων του, ἀνεξάρτητος τοῦ ἄλλου κόσμου, πραγματοποιῶν τὴν ἀρετὴν κατὰ τὰ ἐπιτάγματα τῆς φύσεως.

Τοιαύτη αὐτάρκεια, ἀπὸ γενναίων ἀρχῶν τὸ πρῶτον ἀπορρέουσασα, εἶπετο νὰ μεταπέτῃ βραθυμῶδον εἰς ἐγωϊσμόν καὶ εἰς φιλαυτίαν. Ὁρμώμενοι ἀπὸ τῆς ἀρχῆς οἱ Στωϊκοί, ὅτι ὁ ἀνθρώπος εἶνε εὐτυχὴς ἐν τῇ ἀπολαύσει πάσης ἠθικῆς αὐταρκειᾶς, ὡς οἶον τε ἀνεξάρτητος καὶ καθ' ἑαυτὸν, ἀνευ ξένης συνεργείας καὶ συμμετοχῆς, ἐκήρυξαν τὸν αὐτάρκη, τὸν ὀλίγας ἔχοντα χρεῖας, ὡς τὸν εὐδαιμονέστατον τῶν ἀνθρώπων· βραθυμῶδον ὁ στωϊκὸς ἐγωϊσμός παρεξέτράπη πέρα παντὸς αἰσθήματος καὶ πάθους, ἀρνηθεὶς πολλάκις τὰ στοιχειωδέστατα τοῦ ἀνθρώπου αἰσθήματα καὶ καθήκοντα· ὁ μὴ λαμβάνων οὐδενὸς ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἀνάγκην, ὁ ἐν ὀλίγοις ἐξαρκούμενος, οὗτος ἐστὶν ὁ σοφώτατος τῶν ἀνθρώπων· καὶ ὡς ἐν τῇ ὑπεροψίᾳ αὐτοῦ ἔλεγεν ὁ Χρύσιππος, «μείζονα ὠφέλειαν ἔχει ὁ Ζεὺς ἀπὸ τοῦ σοφοῦ, ἢ ὁ σοφὸς ἀπὸ τοῦ Διός».

¹ Μάρκ. Αὐρηλ. τῶν εἰς ἑαυτὸν Β, § 17.

Πλεῖστα συνέγραψαν οἱ Στωϊκοὶ ¹ περὶ δικαίου καὶ πολιτείας, ἀλλ' ἐλάχιστα ἀποσπάσματα, περισωθέντα μέχρις ἡμῶν ὑπὸ τῆς ἐπιεικείας τοῦ χρόνου, ἀμυδρῶς ἐρμηνεύουσι τὴν περὶ δικαίου καὶ πολιτείας φιλοσοφικὴν αὐτῶν διδασκαλίαν. Τὸ δίκαιον ἀπέρρεεν ἀπὸ τοῦ Διὸς, ἀπὸ τῆς θεότητος, τῆς φύσεως, καὶ ἀπὸ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἥτις ἦτο ἀναπόσπαστος τῆς παγκοσμίου φύσεως μέρος· «οὐ γὰρ ἐστὶν εὐρεῖν τῆς δικαιοσύνης ἄλλην ἀρχὴν, οὐδὲ ἄλλην γένεσιν, ἢ τὴν τοῦ Διὸς καὶ τῆς κοινῆς φύσεως». ² Τοῦτο τὸ δίκαιον εἶνε ἀπόλυτον, τὸ ἀληθὲς δίκαιον, οὗ ἡ ὑπερτάτη ἐκδήλωσις, ὁ νόμος, εἶνε ἀρχὸν ἐπὶ πάντων τῶν πραγμάτων· «ὁ νόμος πάντων ἐστὶ βασιλεὺς, θεῶν τε καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων. Δεῖ δὲ αὐτὸν προστάτην τε εἶναι τῶν καλῶν καὶ αἰσχυρῶν, καὶ ἀρχόντα καὶ ἡγεμόνα· καὶ κατὰ τοῦτο κανὼνα τε εἶναι δικαίων καὶ ἀδίκων, καὶ τῶν φύσει πολιτικῶν ζώων, προσεκτικὸν μὲν ὧν ποιητέον, ἀπαγορευτικὸν δὲ ὧν οὐ ποιητέον». ³ Πρῶτοι οἱ Στωϊκοὶ ὡσαύτως ἀκριβέστερον τοῦ Σωκράτους καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους κατενόησαν τὰ ὅρια μετὰ φύσιν καὶ θετικοῦ δικαίου, τὸ δίκαιον φύσει καὶ μὴ θέσει δρίσκοντες, ὅ, περ ἡγνῶει κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον ἢ ἐλληνικὴ ἀρχαιότης.

Ὁ Χρῦσιππος ἐκάλει τὸν ἄνθρωπον «τῶν φύσει πολιτικῶν ζώων», ἔμφυτον ἔχοντα τὸ πρὸς κοινωνικότητα καὶ πολιτικὸν βίον αἰσθημα. Ἡ ἐνότης τοῦ ἠθικοῦ κόσμου, κατὰ τὴν πανθειστικὴν τῆς Στωῆς ἔννοιαν, καὶ ἐντεῦθεν ἡ ἰδέα τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας καὶ ἐνότητος, κατενοεῖτο ἤδη τὸ πρῶτον ὑπὸ τῶν Στωϊκῶν ἐν πληρεστέρα τῶν προηγουμένων φιλοσοφικῶν συστημάτων καὶ τελειότερα ἐννοίᾳ. Ὁ Μάρκος Αὐρήλιος ἔλεγεν· «Ὅσα κοινοῦ τινος μέτοχον, πρὸς τὸ ὁμογενὲς σπεύδει. Καὶ τοίνυν πᾶν τὸ κοινῆς νοερᾶς φύσεως μετέχει πρὸς τὸ συγγενὲς ὁμοίως σπεύδει, ἢ καὶ μᾶλλον. Ὅσῳ γὰρ ἐστὶ κρεῖττον πρὸς τὰ ἄλλα, τοσούτω καὶ πρὸς τὸ συγκιρνασθαι τῷ οἰκείῳ καὶ συγγεῖσθαι ἐτοιμότερον. Εὐθύς γοῦν ἐπὶ μὲν τῶν ἀλόγων εὐρέθη σμῆνη...οἶον ἔρωτες. Ἐπὶ δὲ τῶν λογικῶν ζώων, πολιτεῖαι, καὶ φιλίαι, καὶ οἴκοι, καὶ σύλλογοι, καὶ ἐν πολέμοις συνθήκαι καὶ ἀνοχαί. Θᾶσσον γοῦν εὖροι τις ἂν γεῶδες τι καὶ μηδενὸς γεῶδους προσαπτόμενον, ἢ περ ἄνθρωπον ἀνθρώπου ἀπεσχισμένον».

Δύσκολον γὰρ ὀρισθῆναι πῶς κατὰ τὰ διάφορα αὐτῆς στοιχεῖα ἐξήταζον οἱ Στωϊκοὶ τὴν πολιτείαν, ἐνεκα τῆς ἀπωλείας τῶν περὶ αὐτῆς γραφέντων. Ἐν τούτοις τὸ βέβαιον εἶνε, ὅτι δὲν ὁμοφωνοῦσιν ἅπαντες πρὸς ἀλλήλους κατὰ τὰ καθέκαστα. Πολιτείαν καλλίστην ὠρίζον τὴν ἐκ δημοκρατίας, βασιλείας καὶ ἀριστοκρατίας μεμιγμένην. Φαίνεται ὡσαύτως, ὅτι αἱ ἀρχαὶ τῆς κοινογαμίας καὶ τῆς κοινοκτησίας δὲν ἦσαν ἀλλότρια πρὸς τὰ πο-

¹ Πολλὰ μὲν αὐτῷ Ζήνωνι, πολλὰ δὲ Κλεάνθει, πλεῖστα δὲ Χρῦσιππῳ γεγραμμένα τυγχάνει περὶ πολιτείας. (Δ. Λαέρτ.)

² Πλ. Στωϊκ. 9. ³ Μ. Αὐρ. τῶν εἰς ἑαυτὸν. Θ, § 9.

λιτικὰ τῶν Στωϊκῶν δόγματα. Ὁ Χρῦσιππος, ἐνῶ ἔγραψεν ἐν τῇ Πολιτείᾳ αὐτοῦ περὶ τῆς ἰδιοκτησίας, ἀντικρούων τὰς κοινοκτημονικὰς ιδέας τῆς πλατωνικῆς πολιτείας, ἀλλ' ἀφ' ἐτέρου, ἐν τῷ αὐτῷ συγγράμματι, συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς κοινογαμίας, ὑπὸ τὴν ἀπεχθεστάτην αὐτῆς ἀποψιν, ἀρνούμενος πάντα τὰ ἀνθρώπινα ἐνστικτα καὶ αἰσθήματα, δογματίζων «καὶ μητράσι συνέρχεσθαι, καὶ θυγατράσι, καὶ υἱοῖς». ¹ Ἐν γένει τὰ δόγματα ταῦτα, οὐχὶ ἀσυνήθη κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἐν τῇ ἀρχαίᾳ πολιτείᾳ, δὲν ἠμφισβητήθησαν περὶ τοὺς χρόνους ἐκείνους τῆς πνευματικῆς παρκαμῆς καὶ τῆς ἠθικῆς τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου ἀποσυνθέσεως· ἡ διάλυσις τῆς πολιτείας συνέπειαν ἔσχε καὶ τὴν διάλυσιν τῆς οἰκογενείας καὶ τὸν κλονισμόν πάντων τῶν ἠθικῶν καὶ κοινωνικῶν νόμων. Οἱ πλεῖστοι τῶν Στωϊκῶν κοινὰς ἐδογματίζον τὰς γυναῖκας, πρὸς δὲ «μήθ' ἱερὰ, μήτε δίκαστήρια, μήτε γυμνάσια ἐν ταῖς πόλεσιν οἰκοδομεῖσθαι· νόμισμα δ' οὐτ' ἀλλαγῆς ἕνεκεν οἴεσθαι δεῖν κτασκευάζειν οὐτ' ἀποδημίας».

Ἡ δουλεία, μεθ' ὅλας τὰς φιλανθρωπούς τῆς Στοᾶς τάσεις, μεθ' ὅλην τὴν εὐρυτέραν ἀποψιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἥτις ἀρχεταὶ ἤδη ὑπὸ τῆς φιλοσοφίας ταύτης διατυπωμένη, ἐδικαιολογήθη ὑπὸ τῶν πρώτων Στωϊκῶν. Μόνος ὁ σοφὸς, τουτέστιν ὁ ἐνῆρετος, εἶνε ἐλεύθερος, οἱ δὲ φαῦλοι, οἱ μὴ σοφοί, δοῦλοι· εἶνε δὲ ἡ ἐλευθερία, ἔλεγεν ὁ Ζήνων, ἐξουσία αὐτοπραγίας, ἡ δὲ δουλεία, στέρησις αὐτοπραγίας· εἶνε δὲ καὶ ἄλλη δουλεία, ἡ ἐν ὑποτάξει, καὶ τρίτη ἡ ἐν κτήσει τε καὶ ὑποτάξει, ἣ ἀντιτίθεται ἡ δεσποτεία, φαύλη οὔσα καὶ αὔτη». ² Ἐκτὸς τούτου τοῦ τεμαχίου μνημονεύει ὁ Ἀθήναιος καὶ τοῦ ἐξῆς: «Ποσειδώνιος δὲ φησιν ὁ ἀπὸ τῆς Στοᾶς, ἐν τῇ τῶν ἱστοριῶν ἐνδεκάτῃ, πολλοὺς τινὰς ἑαυτῶν οὐ δυναμένους προΐστασθαι διὰ τὸ τῆς διανοίας ἀσθενές, ἐπιδιδούναί ἑαυτοὺς εἰς τὴν τῶν συνετωτέρων ὑπηρεσίαν, ὅπως παρ' ἐκείνων τυγχάνοντες τῆς εἰς τὰ ἀναγκαῖα ἐπιμελείας, αὐτοὶ πάλιν ἀποδιδῶσιν ἐκείνοις δι' αὐτῶν, ἅπερ ἂν ᾧσιν ὑπερτερεῖν δυνατοί». ³ Ἀλλ' ἐὰν οἱ πρῶτοι Στωϊκοὶ ἀπεδέχθησαν τὴν δουλείαν, ἢ ἠδιαφόρησαν, μηδὲν ἐκτιμήσαντες ἐνώπιον τοῦ φιλοσοφικοῦ αὐτῶν τύπου, οἱ τελευταῖοι Στωϊκοὶ ἔρρηξαν ἀλγεινὴν κρυγὴν ἀπολογίας ὑπὲρ τοῦ δούλου· οὕτω συνηντήθησαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ, ἀπόστολοι τῆς φιλανθρωπίας, τῆς ἰσότητος καὶ τῆς ἀδελφότητος τῶν λαῶν, τρεῖς Στωϊκοὶ, οἱ ἐπιφανέστατοι τῶν τελευταίων, ὁ Μάρκος Αὐρήλιος, ὁ Σενέκας, ὁ Ἐπίκτητος· αὐτοκράτωρ ὁ πρῶτος, αὐτοκρατορικὸς σύμβουλος καὶ μεγιστάν ὁ δεύτερος, δοῦλος ἐκ Φρυγίας ὁ τρίτος. Ἐξομολογούμενος εἰς ἑαυτὸν ὁ Μάρκος Αὐρήλιος, πρῶτος ἀναπτύσσει τὴν ιδέαν τοῦ ἀνθρώπου, ὑπὸ τὴν ἀληθῆ αὐτῆς ἔννοιαν· «πόλις καὶ πατρίς ὡς μὲν Ἀντωνίῳ μοι ἡ Ρώμη, ὡς δὲ ἀνθρώπῳ ὁ κόσμος· τὰ ταῖς πόλεσιν οὖν ταύταις ὠφέλιμα,

¹ Α. Δαέρτ. XII, 188. ² Δ. Δαέρτ. VII 121. ³ Ἀθῆν. VI, 263 c.

μόνα ἐστί μοι ἀγαθὰ»· ¹ ὁ δὲ Σενέκας μετ' ἀγανακτήσεως ἐπιφωνεῖ κατὰ τῶν ὑπερμάχων τῆς δουλείας: «Εἶνε δοῦλοι; εἰπέτε ὅτι εἶνε ἄνθρωποι. Εἶνε δοῦλοι; εἶνε ὅπως σύ! ὁ ὑπὸ σοῦ δοῦλος κκλούμενος ἐγεννήθη ἀπὸ τῆς αὐτῆς ὡς σύ γαστρὸς, ἀπολαύει τοῦ αὐτοῦ οὐρανοῦ, ἀναπνέει τὸν αὐτὸν ἀέρα, ζῆ καὶ θνήσκει ὡς σύ»· ² καὶ ἐπὶ τέλους ὁ Ἐπίκτητος, ὁ ἐκ Φρυγίας δοῦλος, ἐπιφωνεῖ μετὰ τῆς αὐτῆς ἀνθρωπίνης αὐτοσυνειδησίας τὰ πρωτάκουστα ταῦτα ῥήματα ἐλευθέρου δούλου, τοῦ Σπαρτάκου τούτου τῆς φιλοσοφίας, ἅτινα κατὰ πρώτην ἴσως φοράν ἠκροάζετο ὁ ἀρχαῖος κόσμος: «ὅταν ὁ τύραννος εἶπῃ τινὶ, δῆσω σου τὸ σκέλος· ὁ μὲν τὸ σκέλος τετιμηκῶς λέγει. Μὴ, ἐλέησον· ὁ δὲ τὴν προαίρεσιν τὴν ἑαυτοῦ, λέγει, εἴ σοι λυσιτελέστερον φαίνεται, δῆσον... Ἐγὼ σοι δείξω, ὅτι κύριός εἰμι. Πόθεν σύ; ἐμὲ ὁ Ζεὺς ἐλεύθερον ἀφῆκεν· ἢ δοκεῖς, ὅτι ἔμελλε τὸν ἴδιον υἱὸν ἔξῃ καταδουλοῦσθαι, τοῦ νεκροῦ δέ μου κύριος εἶ, λάβε αὐτόν»· ³

Ἦτο ἴδιον, ἀπὸ τῶν Πυθαγορείων ἔτι ἔλκον τὴν ἀρχὴν, τοῖς Ἑλλησι φιλοσόφοις ἢ τᾶσις πρὸς δημιουργίαν νέων πολιτειῶν· ὁ Πλάτων δις μετέβη πρὸς τοὺς δύο Διονυσίους, χάριν νομοθεσίας. Πλεῖστοι ὡσαύτως τῶν Στωϊκῶν ἀπεπειράθησαν νὰ ὀργανώσωσι πολιτείας, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν πολιτικῶν αὐτῶν δογμάτων, ἀλλ' ἀπασαι ἐναυκῆσαν· ἡ ἀνθρωπότης δὲν ἠδύνατο νὰ κατανοήσῃ τὰ πολιτικὰ αὐτῶν ιδεώδη ἐν ἐποχῇ, καθ' ἣν πᾶσα πολιτικὴ ἀρετὴ καὶ κοινωνικὴ ἀλληλεγγύη ἀπεσβέννυντο ὑπὸ τὴν νοσηρὰν πνοὴν τῆς ἠθικῆς διαλύσεως τοῦ ἀρχαίου κόσμου, μάτην δ' ἠγωνίζετο ἡ Στοὰ, ζητοῦσα νὰ μεταρρυθμίσῃ καὶ νὰ διοργανώσῃ τὴν νοσοῦσαν ἐκείνην κοινωνίαν. Πρὸ παντὸς τὸ πολιτικὸν αὐτῆς ιδεῶδες ἦτο παγκόσμιός τις πολιτεία, ἐνιαῖον τι κοινωνικὸν καὶ πολιτικὸν πᾶν, ὁποῖον ἐφρόνουν ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἀπεπειράθη νὰ πραγματοποιήσῃ ὁ Ἀλέξανδρος. «Τοῦτο Ζήνων μὲν ἔγραψεν, λέγει ὁ Πλούταρχος, ὡσπερ ὄναρ ἢ εἶδωλον εὐνομίας φιλοσόφου καὶ πολιτείας ἀνατυπωσάμενος, Ἀλέξανδρος δὲ τῷ λόγῳ τὸ ἔργον παρέσχεν. Οὐ γὰρ, ὡς Ἀριστοτέλης συνεβούλευεν αὐτῷ, τοῖς μὲν Ἑλλησιν ἡγεμονικῶς, τοῖς δὲ βαρβάροις δεσποτικῶς χρώμενον—πολεμοποιῶν φυγῶν ἐνέπλησε καὶ στάσεων ὑπούλων τὴν ἡγεμονίαν· ἀλλὰ κοινὸς ἦκειν θεόθεν ἀρμοστῆς καὶ διαλλακτῆς τῶν ὅλων νομίζων, οὐς τῷ λόγῳ μὴ συνῆγε, τοῖς ὅπλοις βιαζόμενος, εἰς τὸ αὐτὸ συνενεγκῶν τὰ πανταχόθεν—μίξας τοὺς βίους καὶ τὰ ἦθη καὶ τοὺς γάμους καὶ διαίτας, πατρίδα τὴν οἰκουμένην προσέταξεν ἡγεῖσθαι πάντας»· ⁴

Λαμπρὸν ὄνειρον. Ἡ ἠθικὴ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἐνότης πρώτην ἤδη φοράν παρίσταται τοσοῦτον τελεία, τοσοῦτον ιδεώδης· τὸ ἐλληνικὸν ἄστυ μεταβάλλεται ἀΐφνης εἰς παγκόσμιον πατρίδα. Ἀλλ' εἶνε πραγματικὴ ἢ

¹ Τῶν εἰς ἑαυτόν. VI § 44. ² ad Luc. 73. ³ Ἀρρ. Ἐπικτ. Ἐγχειρ. Α' 19. ⁴ Πλ. Ἀλεξ. Τύχης.

πατρίς αὕτη, φέρει ὅπτε καὶ σάρκα, πολιτικὴν συνείδησιν καὶ ἐλευθερίαν, ἢ ἕτερόν τι, ἰδιόρρυθμον ἴνδαλμα καὶ ἰδεῶδες, ὑπομιμνήσκον τὰς πτήσεις τῆς πλατωνικῆς πολιτείας, καὶ τὰ παροβολώτατα σχέδια τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, ἢ πολιτεία αὕτη τοῦ Ζήνωνος, περὶ ἧς ὁ αὐτὸς Πλούταρχος παραδίδει καὶ πάλιν τὰ ἐξῆς: «καὶ μὴν ἡ πολὺ θαυμαζομένη πολιτεία τοῦ τὴν στωϊκὴν αἵρεσιν καταβαλομένου Ζήνωνος εἰς ἓν τοῦτο συντείνει κεφάλαιον, ἵνα μὴ κατὰ πόλεις μηδὲ κατὰ δήμους οἰκῶμεν, ἰδίοις ἕκαστοι διωρισμένοι δικαίοις, ἀλλὰ πάντας ἀνθρώπους ἡγώμεθα δημότας καὶ πολίτας, εἰς δὲ βίος ἢ καὶ κόσμος, ὡς περ ἀγέλης συννόμου, νόμῳ κοινῷ συντρεφομένης» ; ¹ Εὐρυτάτη ἀληθῶς ἰδέα κοσμοπολιτισμοῦ καὶ φιλανθρωπίας, ἐκδηλωθεῖσα βραδύτερον διὰ τῶν λόγων τούτων τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου: «ὁ κόσμος ὡς ἀνεὶ πόλις ἐστίν». ²

Ἄλλὰ τίς ἡ ἀφορμὴ τοῦ ἐξάρχοντος τούτου κοσμοπολιτικοῦ πνεύματος ἐν τοῖς πολιτικοῖς τῶν Στωϊκῶν φιλοσοφήμασι, τῆς νέας ταύτης ἰδέας, ἣτις κατὰ πρῶτον ἐμφανίζεται ἐν τῇ ἱστορίᾳ; Ἡ Στοὰ εἶχεν ἀκμάσει δις, ἀπαξ μὲν ἐν Ἑλλάδι, μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας, κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀρχῆς τῶν Μακεδόνων, δεύτερον δὲ ἐν Ρώμῃ, καθ' ἣν ἐποχὴν αὕτη καθίστατο κυρία ὄλου τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου, πάντες δὲ ἀπὸ πάσης γωνίας γῆς ἔσπευδον πρὸς τὴν Ρώμην νὰ πολιτογραφηθῶσι. Πνεύματα ἀνήσυχτα, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἄνδρες ἀπὸ ποικίλων χωρῶν καὶ λαῶν ἐξελληνισθέντων ἢ ὑποστάντων τὴν ἑλληνικὴν ἐπίδρασιν καταγόμενοι, ἰδόντες τὴν ἐλευθερίαν τῆς πατρίδος αὐτῶν καταλελυμένην, ἑαυτοὺς δ' ὅτε μὲν φυγάδας, ὅτε δὲ προγεγραμμένους, ἕνεκα πολιτικῶν λόγων, οἱ Στωϊκοὶ, ἐν τῇ εὐρύτητι τοῦ πνεύματος αὐτῶν, καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν συγχρόνων περιστάσεων, συνέλαβον καὶ διετύπωσαν τὴν ἰδέαν ταύτην τοῦ κοσμοπολιτισμοῦ, ὡς τὴν τελευταίαν λέξιν τῆς πολιτικῆς αὐτῶν θεωρίας. ³ Ἐν τῇ ἠθικῇ καὶ πνευματικῇ καταστάσει τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἦτο ἀδύνατον νὰ μὴ ἀναπηδήσῃ ἐπὶ τῆς ἱστορικῆς σκηνῆς καὶ ἡ ἰδέα αὕτη. Ἡ ἐλευθερία εἶχε καταλυθῆ ἀπανταχοῦ τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου· πατρίς δὲ μὴ ἐλευθέρα, καθίσταται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κενή, ἀφηρημένη, χιμαιρικὴ λέξις· κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν ἀναλόγων περιστάσεων διετυποῦτο τὸ ἔπελπι ἐκεῖνο ἠθικὸν δόγμα:

«Ubi bene, ibi patria».

¹ Πλ. Ἀλεξ. ἀρετῆς I, 6. ² Τῶν εἰς ἑαυτὸν VI, 44.

³ Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὁ Ἕλληνας εὕρισκεν ἀπανταχοῦ τὴν Ἑλλάδα: ἐπὶ τῶν ἀκτῶν τῆς μεσημβρινῆς Ἰταλίας, ἐν Σικελίᾳ, ἐν Περγάμῳ, ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ἐν Σελευκείᾳ, ἐν Βαβυλωνί, ἐν τινὶ μερίδι τῆς Εὐρώπης, σχεδὸν πανταχοῦ τῆς Ἀσίας, μέχρι τῶν ὄχθων τοῦ Γάγγου καὶ τοῦ Ἰνδοῦ. Δικαίως λοιπὸν ἠδύνατο νὰ πιστεύσῃ ἑαυτὸν οὐχὶ πλέον πολίτην τῆς Σπάρτης ἢ τῶν Ἀθηνῶν, ἀλλὰ παντὸς τοῦ κόσμου (D é n i s Histoire des théories et des Idées morales dans l' antiquité).

έντεῦθεν ὁ κοσμοπολιτισμὸς τῆς Στοᾶς καὶ ἐν Ἑλλάδι καὶ ἐν Ρώμῃ, ἔνθα αὕτη ἀποβαλοῦσα τὸν ἀφελῆ τοῦ Ἑλληνος τρίβωνα, ἀνεβλήθη τὴν αὐστηράν, ἀλλ' ἐπηρεμένην καὶ ὑποκριτικὴν πολλακίς ρωμαϊκὴν τήθεννον, παρισταμένη ὡς ἀληθῆς καὶ πιστὴ ἐκδήλωσις θνήσκοντος κόσμου, ἀποσυρομένου εἰς ἑαυτὸν καὶ αὐτοκτονοῦντος.

Δὲν σκοπῶ ν' ἀπαγγείλω ἐνταῦθα οὔτε τὰ ἐγκώμια αὐτῆς, οὔτε τὴν καταδίκην. Ἀγαπῶ τοὺς ἥρωας αὐτῆς, ἀλλὰ δὲν ἐνθουσιῶ ὑπὲρ αὐτῶν· ἅπαντες κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον εἶνε ἐγκαρτεροῦντες μάρτυρες ἢ ἀτυχεῖς αὐτόχειρες, ἀλλ' οὐδεὶς ἀληθῆς ἥρωας, τείνων πρὸς τὴν ἐκδίκησιν ἢ τὴν ἀνόρθωσιν τῆς κοινωνίας. Ἀνάγνωτε τὰς ἀσκητικὰς μελέτας τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου: «ὅταν τις ἀμάρτη εἰς σέ, εὐθὺς ἐνθυμοῦ, τί ἀγαθὸν ἢ κακὸν ὑπολαβὼν ἤμαρτε· τοῦτο γὰρ ἰδὼν ἐλεήσεις αὐτὸν, καὶ οὔτε θαυμάσεις, οὔτε ὀργισθήσῃ», ¹ παραβάλετε αὐτὸ πρὸς τὸ τοῦ Εὐαγγελίου: «εἴ τις σε τύψει ἐπὶ τὴν δεξιάν, στρέψον αὐτῷ καὶ τὴν ἑτέραν», καὶ τότε θέλετε κατανοήσει τὴν ἠθικὴν ἀποκαρτέρησιν τῆς κοινωνίας ἐκείνης, ἀνεχομένης τὰς κακουργίας τῶν ἀπὸ τῶν ἐρειπίων τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας ἀνόρθωθέντων ποικίλων τυράννων. Τὸ πνεῦμα τῆς Στοᾶς, ἰδίως κατὰ τὰ τελευταῖα αὐτῆς ἔτη, εἶχεν ἐκπέσει εἰς μοναχικὸν ἀσκητισμὸν, ὅστις τοσοῦτον ἀνεπτύχθη βραδύτερον ἐν ταῖς ἀναχωρητηρίοις τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως, καὶ οὐ τὰ ἀποτελέσματα δὲν εἶνε ὁ τόπος ὧδε ν' ἀναπτυχθῶσι. Φιλοσοφία, ἀποθεοῦσα τὴν ἐγκαρτέρησιν καὶ τὴν αὐτοχειρίαν, τί ἔπραξε γενναῖον ὑπὲρ τῆς ἀνθρωπότητος, πιεζομένης κατὰ τὴν ἀκμὴν αὐτῆς ὑπὸ τοῦ δεσποτισμοῦ τῶν Ρωμαίων Kaisάρων; ποῖον παρήγαγε πολιτικὸν ἥρωα; δὲν εἶχε τὰ ζωοποιὰ στοιχεῖα νὰ θερμάνῃ τὰ στήθη πασχούσης κοινωνίας· ἀποδεχομένη τὰ συμβαίνοντα μετ' ἀταρξίας, χωρὶς νὰ ἐκβάλῃ κραυγὴν ἀγανακτήσεως, καὶ κατὰ συνέπειαν ἐκδικήσεως, διὰ τῆς διδασκαλίας αὐτῆς ἡ Στοὰ ἀπεκοίμισεν ἐξ ὀλοκλήρου τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα· καὶ οὕτως ἐκείνη ἡ κοινωνία, μηδεμίαν εὐρίσκουσα λύσιν τοῦ προβλήματος ἐν ταῖς ἠθικαῖς αὐτῆς ἀρχαῖς, ἐζήτησεν αὐτὴν εὐχερέστερον ἐν ταῖς ἐπαγωγοῖς ἀγκάλαις τῶν Ἐπικουρείων, ὧν ἡ ἐπίδρασις ὑπῆρξε πάσης ἄλλης ζωηροτέρα ἐν ταῖς στιγμαῖς ἐκείναις τῆς πειπτούσης Ρώμης.

Ὁ κοσμοπολιτισμὸς τῆς Στοᾶς ἐξεθειάσθη πολλακίς ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ἀληθῶς· εἶνε ἡ πρώτη ἐμφάνεια καὶ ἐκδήλωσις τοῦ νεωτέρου πνεύματος, ὑπὸ εὐρυτέραν ἔννοιαν ἀποκαλυπτομένου ἐν τῇ ἱστορικῇ καὶ πολιτικῇ συνειδήσει τῆς ἀνθρωπότητος. Ἀδηλον ἂν ὁ κοσμοπολιτισμὸς οὗτος τῶν Στωϊκῶν ὑπῆρξε συνέπεια τοῦ πικροῦ αὐτῶν συστήματος, τῆς ἠθικῆς αὐτῶν διδασκαλίας, ἢ τῆς ἐθνικῆς καὶ πολιτικῆς καταστάσεως τοῦ ἀρχαίου κόσμου καὶ τῆς ποικίλης συγχύσεως τῶν λαῶν καὶ τῶν ἀτόμων, καθ' ἣν

¹ Τῶν εἰς ἑαυτὸν Ζ'. κς'.

στιγμὴν ἐφιλοσόφουν οὗτοι ἐν Ἑλλάδι! καὶ ἐν Ρώμῃ. Ἄλλ' ἐὰν ἡ θεωρία αὕτη εἶχεν ὅπωςδήποτε ἐν Ρώμῃ τὸν ἱστορικὸν αὐτῆς λόγον, εὐχερῶς ἐρμηνευομένη ἐν ταῖς μελαγχολικαῖς σελίσιν ἐνὸς Ρωμαίου αὐτοκράτορος, ὑφ' ὃν ἔκυπτον ἅπαντα τῆς γῆς τὰ ἔθνη, ἐν Ἑλλάδι, τῇ τέως διεσπασμένη εἰς μικροσκοπικώτατα, μέχρι θανάτου ἀντίζηλα πολιτικὰ συστήματα, εἶνε θλιβερὸν σύμπτωμα τῆς κοινωνικῆς αὐτῆς παρακμῆς καὶ πτώσεως. Ὁ κοσμοπολιτισμὸς τῶν ἐν Ἑλλάδι Στωϊκῶν δὲν εἶχε τὴν ἀνωτέραν ἐκείνην φιλοσοφικὴν ἔννοιαν περὶ τῆς καθολικῆς ἀλληλεγγύης καὶ ὀργανώσεως τῆς ἀνθρωπότητος ὑπὸ δμόσπονδον πολιτείαν, ἣν ἐπιζητεῖ σήμερον ἡ συνείδησις τῆς νεωτέρας κοινωνίας· ὁ χιμαιρικὸς ἐκεῖνος κοσμοπολιτισμὸς τῆς Στωῆς ἦτο συγκεχυμένον ὄνειρον πεπλανημένων πνευμάτων, ἐστερημένων πατρίδος, οὐδὲν παρέχων ἐχέγγυον πραγματοποίησεως ἐν οἱαδήποτε περιόδῳ τῆς ἱστορίας· αἱ ποικίλαι τῶν λαῶν καὶ τῶν ἔθνῶν ἀντιθέσεις, ἀπορρέουσαι ἐκ τῆς ἱστορικῆς αὐτῶν ἀτομικότητος καὶ ἰδιοφυΐας, ἀναγκαίως πρὸς τὴν ἱστορικὴν ἐργασίαν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, παραγόμενα οὐχὶ τυχαίων ἀφορμῶν, ἀλλὰ φυσικῶν νόμων, ἀδύνατον γὰρ στέρξωσί ποτε τὴν καθολικὴν ἐκείνην πολιτείαν, ἣν ὠνειροπόλησεν ἡ ἀσκητικὴ φαντασία τοῦ Ζήνωνος καὶ τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου. Τοῦτο δὲν κατενόησεν ἡ Στωά, ἣτις ὑποστᾶσα τὴν ἐπίδρασιν τῆς πολιτικῆς διαλύσεως τῆς ἐποχῆς, μεθ' ὅλας τὰς ὑπηρεσίας, ἃς προσήνεγκεν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα, μεθ' ὅλον τὸν ἀπονεμηθέντα αὐτῇ τίτλον ὑπὸ τοῦ Σενέκα, ὅτι ἐθεμελίωσα τὰ δίκαια τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, δὲν ἠδυνήθη γὰρ ἐξασκήσῃ τὴν εὐεργετικὴν ἐκείνην ἐπιρροήν, ἣν ἠδύνατό τις γὰρ ἐλπίζει ἐκ τῶν πολλῶν αὐτῆς ἠθικῶν προσόντων καὶ πλεονεκτημάτων, ἕνεκα τῶν ὁποίων κατέσχεν ἐπιφανῆ θέσιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ, πρώτη συλλαβοῦσα καθαρώτερον τὸν ἀληθῆ τύπον τῆς ἀνθρωπίνης ιδέας.

Οὕτως ἡ ἀρχαία πολιτεία, ἀπολέσασα τὴν ἀτομικότητα αὐτῆς καὶ τὴν ζωὴν ἐν τῇ πᾶσιν τῶν πολιτικῶν κομμάτων, ὑφ' ὧν ἐξηντλήθη, ἐξεληθοῦσα τοῦ ἄστεως τὸ πρῶτον, τῆς Ἑλλάδος ἀμέσως, ἠφανίσθη ἐν τῇ ἀφηρημένῃ ιδέᾳ τῆς ἀνθρωπότητος· ἀλλὰ μετὰ τῆς πολιτικῆς θεωρίας κατεστράφη καὶ ἡ ιδέα τῆς πατρίδος, τῆς ἐλευθερίας, τοῦ πολιτισμοῦ ἐπὶ τέλους, ὅστις εἶνε αἰετοῦ παραγόμενον τῆς ἀτομικότητος τῶν λαῶν, τῆς κοινωνικῆς αὐτῶν καὶ τῆς πολιτικῆς ἐργασίας καὶ ἰσχύος. Ἐν τούτῳ στιγμῇ ἐπιφαίνεται ὁ κοσμοπολιτισμὸς τῆς Στωῆς ὡς ἡ ἀρνήσις τῆς ἑλληνικῆς αὐτοσυνειδησίας, ἡ ὀλιγωρία τῆς πατρίδος, ἡ ἀποκαρτέρησις τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, ἡ αὐτοκτονία τῆς Ἑλλάδος.